

Ekскурzija Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar septembra 2003

LUTHERSTADT WITTENBERG

V Luthrovem mestu Wittenbergu so bili 1996 uvrščeni v Unescov seznam svetovne kulturne dediščine kulturni spomeniki, ki so povezani z delovanjem **Martina Luthra** (1483–1546) in velikega učenjaka **Philippa Melanchthona** (1497–1560, imenovan »učitelj Nemčije«, najpomembnejši Luthrov sodelavec, sestavljavec *Augsburške veroizpovedi*), in sicer: Luthrova hiša, Melanchthonova hiša, mestna Marijina cerkev in grajska cerkev.

Luthrovo mesto Wittenberg je povezano z dvema osrednjima dosežkoma slovenskega protestantstva. **Adam Bohorič** je pred 1551 študiral na wittenberški artistični (približno današnji filozofski) fakulteti in med drugim poslušal tudi Melanchthonova filološka predavanja. Leta 1583 je spet prišel v Wittenberg v zvezi z natisom slovenskega prevoda *Biblije* in tu dal natisniti svojo **slovnico** (*Arcticae horulae de latinocarniolana literatura*, tj. Zimske urice proste o latinsko-kranjski pisavi, 1584), ki je prva slovnica slovenskega knjižnega jezika. Hkrati z Bohoričem je prišel v Wittenberg prevajalec svetopisemskih besedil **Jurij Dalmatin**. Pod Dalmatinovim vodstvom je namreč 22. 4. 1583 odjezdila iz Ljubljane skupina, ki je nesla rokopis prevoda na Saško in je morala poskrbeti za natis. V njej so bili tudi Adam Bohorič, ki je dotlej že sodeloval pri pregledovanju prevoda, tiskarski pomočnik Lenart Mravljja in korektorja Adam Bohorič mlajši in Janž Znojilšek. Spotoma se je skupina ustavila v Dresdnu, 20. maja pa je prišla v Wittenberg

Sprva je bilo v načrtu, da bo vélika knjiga slovenskih protestantov, že dolgo pričakovana *Biblija, tu je, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta*, natisnjena v Ljubljani pri Janžu Mandelcu. Dalmatin je začel prevajati svetopisemska besedila že zelo zgodaj, že proti koncu študija v Tübingenu (1566–69); prvi natisnjeni prevod (*Jezus Sirah*) je objavil 1575, ko je bil star okoli 28 let, prevajanje *Biblije* po naročilu kranjskih deželnih stanov pa je končal že tri leta pozneje, 1578. Tega leta so se v Brucku na Muri deželni stanovi Kranjske, Koroške in Štajerske dogovorili za natis slovenske *Biblije* in skupno finansiranje knjige. Toda nadvojvoda Karel je tiskanje *Biblije* v Ljubljani prepovedal. Zato so protestanti iskali primerne tiskarja na Nemškem, pri čemer je bil zelo prizadeven zlasti Dalmatin. Pridobili so že dovoljenje württemberškega vojvode Ludvika za natis v Tübingenu, toda tamkajšnji tiskar je bil predrag. Za bolj ugodno možnost se je izkazal Wittenberg. Na podlagi priporočila saškega vojvode Avgusta se je za natis z nasveti in pomočjo zavzel teološki kolegij na univerzi. Zlasti po posredovanju profesorja dr. Polykarpa Leyserja, nekdanjega Dalmatinovega študijskega kolega v Tübingenu, je bil sklenjen dogovor z založnikom

Samuelom Selfischem in tiskarno Hansa Kraffta dediči. Ker je Krafftova tiskarna pred tem tiskala Luthrov prevod *Biblije*, si je bilo mogoče za slovenski natis izposoditi iste lesoreze z ilustracijami.

Delo je takoj steklo. Že 30. maja 1583 sta Jurij Dalmatin in Adam Bohorič poročala kranjskim deželnim odbornikom (citat iz slovenskega prevoda v: Jože Rajhman, *Pisma slovenskih protestantov*, 1997):

»Vsi tukajšnji teologi in pridigarji so naše biblijsko delo sprejeli z velikim veseljem ter izkazali Bogu čast in hvalo, da je tudi nas uboge Slovence v teh nevarnih časih obdaril z blaženo milostjo. Še posebej nam je tukajšnji pastor in generalni superintendent gospod Polykarp Leyser v svoji hiši nudil streho in poleg vseh drugih prijazosti po spodobni ceni tudi mizo in hrano. Ob tem, da so nam on, njegova žena in služinčad izkazovali vso čast, ljubezen in prijateljstvo, smo bili v polni meri deležni tudi njegovih koristnih nasvetov in pomoči v težavah. Predvčeraj, to je 28. maja, smo v božjem imenu, čeprav samo na eni stiskalnici, začeli s tiskanjem naše *Biblije*, in če bo zaloga črk zadoščala, kmalu tudi še na dveh drugih stiskalnicah, tako bo vedno dovolj dela. Zato upamo, da bomo z Božjo milostjo in pomočjo okrog božiča s tiskanjem vsekakor končali.«

Tako tiskarsko kot korektorsko delo je potekalo nepričakovano in neverjetno hitro: vseh 95 tiskovnih pol velikega formata (ok. 35x25 cm) je bilo postavljenih, skorigiranih in v 1500 izvodih natisnjenih do 9. novembra, to je v 166 dnevih. Pri presojanju opravljenega dela je še treba upoštevati, da je Bohorič hkrati poskrbel za natis svoje slovnice, Dalmatin pa za natis svoje knjige *Karsčanske lepe molitve* (Wittenberg) in za zelo lep natis pomnožene pesmarice *Ta celi catehismus, eni psalmi* (Wittenberg, vse z letnico 1584; v Wittenbergu sta 1585 izšli še Dalmatinovi knjigi *Agenda* in *Ta kratki wirttembergski catechismus*).

Slovenska *Biblija* je izšla z letnico 1584. Tiskarji in Dalmatin so očitno že vnaprej všteli še čas, ki je bil potreben za vezavo. Prva pošiljka vezanih slovenskih *Biblij* je odšla iz Wittenberga že tik pred božičem. Dalmatin se je z veliko organizatorsko spretnostjo potrudil za postopno in varno dostavljanje deloma vezanih, deloma nevezanih *Biblij* v Kranjsko, Štajersko in Koroško. Zložili so jih v sode, pa ne zato, da bi jih skrili pred katoliškimi oblastmi, temveč zato, da bi jih zavarovali pred dežjem, vlago in umazanijo. Sodi so bili v tistih stoletjih to, kar so v 20. stoletju postali kovinski zabojniki. Res pa je, da je Dalmatin poskrbel, da so sode pomešali med svoje drugo blago zanesljivi trgovci, prevozniki in tovarniki ter jih izročali v hrambo zanesljivim zaupnikom.

Tri dragoceno vezane *Biblije* sta Dalmatin in Bohorič z obširnimi zahvalnim pismom poslala prek Primoža Trubarja tudi württemberškemu vojvodi, ki je bil – kakor njegov oče Krištof –

podpornik in zaščitnik slovenskih tiskov; tudi njemu sta priložila svoje v Wittenbergu natisnjene knjige. Za razne podpornike in zaščitnike slovenskega protestantskega knjižnega delovanja so namreč natisnili 50 izvodov na boljšem papirju. Te knjige so nato dobile obrezo s pozlato, lesorezi in inicialke v njih pa so bili ročno kolorirani. Vezali so jih v močne lesene platnice, prevlečene z rdečim, belim ali črnim usnjem. Platnice so bile opremljene s kovinskimi kotniki in zaponkami, vanje pa so bili s vtisnjeni bogati renesančni okraski ter na nekatere še portret in grb tega ali onega uglednega moža (češki kralj Maksimilijan, Martin Luther, saški vojvoda Avgust, Philipp Melancthon). Med prejemniki častnih izvodov so bili Primož Trubar, Polykarp Leyser in univerzitetna knjižnica v Wittenbergu, pa seveda razni odličniki, katerim so *Biblijo* podarjali kranjski, koroški in štajerski deželni stanovi.

Dalmatin in Bohorič sta se po ugotovitvah raziskovalcev vrnila v Ljubljano

8. 2. 1584. Ker smemo domnevati, da je bil v njuni prtljagi tudi kak izvod *Biblije*, bi se torej lahko vsakič, ko praznujemo Prešernov dan, tudi spomnili, da je nekega daljnega 8. februarja prispela v Ljubljano vélika *Knjiga*, ki so jo Slovencem priskrbeli slovenski protestanti.

DRESDEN

Za slovensko reformacijo je Dresden pomemben kot vladarski sedež saškega vojvode in volilnega kneza Avgusta v času, ko se je pripravljajal natis slovenskega prevoda *Biblije* v Wittenbergu (glej spodaj). Med potovanjem iz Ljubljane v Wittenberg se je **Jurij Dalmatin** z **Adamom Bohoričem** in spremljevalci ustavil v Dresdnu in obiskal vojvodo, ki se je razveselil slovenskega prevoda in bil zelo zadovoljen, ker so ga kranjski deželni stanovi zaprosili, naj dovoli natis slovenske *Biblije* v Saški. Nujno potrebno vladarsko dovoljenje je bilo izstavljeno 17. 5. 1583 in Dalmatin je s svojo skupinico odhitel v Wittenberg.

Ko je bila knjiga z vojvodovim dovoljenjem in priporočilom natisnjena, sta mu Dalmatin in Bohorič napisala 14. 1. 1574 zahvalno pismo in v njem med drugim sporočila (citat iz slovenskega prevoda, prav tam):

»Zahvaljujoč se Gospodu Bogu, časteč ga v vsakodnevni molitvah, se obračamo nanj s srčno prošnjo, naj vaši volilnega kneza milosti, njih krščanski kraljevski soprogi, vojvodi Kristijanu, njegove knežje milosti soprogi, mladim gospodičem in gospodičnam milostno podari dolgo življenje in dolgotrajno, mirno in srečno vladanje. Vsem nam pa ne bi bilo nič bolj ljubo kot to, da bi lahko vaši knežji milosti za vsa hvalevredna s knežo milostjo izkazana dobra dela

tudi po drugi poti izkazali svojo vdanost in hvaležnost. Ker pa to sedaj bolje ni mogoče, so nam naši milostni in zapovedujoči gospodje odborniki častitega zbora dežele Kranjske v svojem in v imenu zborov sosednjih dežel Štajerske in Koroške (...) milostno zapovedali, naj vaši knežji milosti izkažemo njih in vse slovenske Cerkve globoko hvaležnost s tem, da vaši bogati knjižnici pošljemo in podarimo šest primerkov pravkar natisnjene omenjene *Biblije*, kar z dolžnim spoštovanjem s tem ponižno izpolnjujemo.«

Saški volilni knez se je nato, kakor poroča Janez Vajkard Valvasor, kranjskim deželenim stanovom zahvalil za lepo darilo z zelo vljudnim pismom.

Dalmatin in Bohorič sta priložila daru za vojvodo še tri svoje knjige, ki sta jih takrat natisnila v Wittenbergu (slovnica, molitvenik, pesmarica), in se s tem zahvalila »za posebno cenjeno milost, izkazano našima mladeničema Adamu Bohoriču mlajšemu in Janžu Znojilšku, ko sta bila za dve leti za običajno ceno milostno sprejeta med druge učence v šolo vaše knežje milosti v Pfortenu«. Znojilšek je pozneje nadaljeval študij na univerzi v Wittenbergu.